

Wat is natuurbesef? En, waarom zou het van belang kunnen zijn? De natuur is toch grotendeels getemd en bovendien danig op z'n retour. Dit is zo'n beetje de boodschap die de media ons veelal voorhouden. Is de vraag daarom niet al lang achterhaald? Dat zou zo zijn, wanneer mensen "de natuur" zouden kunnen missen. Is dat denkbaar? Kunnen mensen zonder natuur? Welke consequenties heeft dit voor de overheid?

Natuurbesef begint met vragen (leren) stellen

Dirk Huitzing

Het antwoord op de vraag of mensen zonder natuur kunnen hangt af van de betekenis, die aan het begrip "natuur" wordt gegeven. Wat dat betreft zijn er nogal wat mogelijkheden. Twee ervan zijn hier van belang. Denk eens aan de betekenis van natuur als "het geheel van processen, die het leven op aarde mogelijk maken". De omzetting van zonne-energie via fotosynthese is er het klassieke voorbeeld van. Is dit proces door technologische ontwikkelingen overbodig geworden? Maar weinig mensen zullen deze gedachte onderschrijven. In deze betekenis is "natuur" essentieel voor ieders bestaan. Hoe zit het echter met de "schone natuur", de natuur waar we zo van kunnen genieten, op zondagmiddag in een stadspark of verder weg in beschermde natuurgebieden? Is "natuur" in deze betekenis ook onmisbaar? Sommige mensen vinden van wel, maar anderen denken er heel anders over. Een eenduidig antwoord op deze vraag is niet zo gemakkelijk te geven. Misschien is dat ook wat teveel gevraagd. Maar, met de vragen en antwoorden zijn twee betekenis-kernen van natuurbesef verduidelijkt. De eerste is het besef van onze fundamentele afhankelijkheid van natuurlijke processen. Het tweede betreft een meer onbevangen relatie met "de natuur", namelijk spontaan genieten van wat deze aan producten, vormen, kleuren, geuren, geluiden of andere verschijnselen biedt.

Natuurbesef en educatie

Met twee betekenis-kernen lijkt natuurbesef een begrip met een dubbele bodem te zijn. In zekere zin is dat ook zo. Welke kern ook als ingang wordt gekozen, steeds blijft de andere op de achtergrond aanwezig. De spanning tussen de beide dimensies hoort

er bij. De complexiteit van de relaties tussen natuur en cultuur is niet eenvoudig weg te poetsen. Een invulling van natuurbesef via vooral losse kenniselementen schiet daarom tekort. Niet zelden wordt verwezen naar stadskinderen die melk slechts in verpakking zouden kennen en geen verband met de bron – koeien – zouden leggen. Op zich is de daarbij voorgestelde oplossing prima: bezoek eens een boerderij. Toch is hier het risico van een anekdotische invulling sterk aanwezig. In plaats daarvan is meer systematiek gewenst, door bij voorbeeld te onderzoeken op welke wijze we tegenwoordig van de natuur afhankelijk zijn, hoe de samenleving op natuur en milieu inwerkt of hoe we met de natuur behoren om te gaan.

Een tweede dilemma vormt de instrumentalistische inslag, die in de Nederlandse natuur- en milieu-educatie nogal eens is aan te treffen. Instrumentalisme maakt iedere activiteit ondergeschikt aan een hoger doel. Al het andere telt niet mee of staat zelfs in de weg. Zo verdwijnt de ruimte voor onbekommerd genieten van de natuur. Is dat iets om blij mee te zijn? In menig opzicht is natuur met muziek te vergelijken. Veel mensen vinden natuur belangrijk. Ook bij muziek is dat het geval. Ontbreekt natuur, of muziek, dan wordt het leven armer. Dit staat los van het gegeven dat zowel natuur als muziek op ruime schaal worden vercommercialiseerd. Het natuurbelang telt niet voor iedereen en voor sommigen meer dan voor anderen. De één houdt van jagen of vissen, een ander van vogels kijken of kanaries fokken. Net zoals bij muziek is er

een grote variëteit aan smaken. Dit alles en uitsluitend in het licht van het hogere doel "duurzaamheid" stellen is geen winstpunt, hoe belangrijk dit doel ook is.

Natuur- en milieu-educatie (NME) dient daarom niet louter instrumentalistisch te worden aangepakt. De belangen van doelgroepen verdienen bij voorbeeld evenzeer aandacht. Welke kennis mogen we huidige en toekomstige burgers – volwassenen en kinderen – met het oog op het voortdurende natuur- en milieubederf niet onthouden? Hoe komt het dat een democratisch en goed georganiseerd land als het onze, met ruim voorhanden wetenschappelijke en technische kennis, zo met onduurzaamheid kampt? Is dat inderdaad uitsluitend en alleen op het conto van overdadig consumerende burgers te schrijven, of zijn er nog andere redenen? Welke belangen staan het streven naar duurzaamheid in de weg? Dat zijn vragen die centraal horen te staan. Dat betekent aandacht voor oorzaken in plaats van de nadruk op symptomen en gevolgen, zoals nu nog zoveel gebeurt. Natuurbesef, met name de betekenis-kern "inzicht in afhankelijkheid", begint met vragen leren stellen.

Overheden en natuurbesef

Dient de overheid natuurbesef te bevorderen en zo ja, wat moet men dan doen? Eerst de vraag of hier wel een overheids-taak ligt. Daarvoor pleiten meerdere argumenten. Zo is het van belang dat burgers begrijpen welke keuzen overheden (landelijk, provinciaal en gemeentelijk) op milieu- of natuurgebied maken. Bij maatregelen rond natuur en milieu zullen overheden zich vaak laten leiden door wat bekend is over de afhankelijkheid van natuurlijke processen, of over verstoringen van dergelijke processen. Om dit soort problemen en bijbehorende beleidsmaatregelen te kunnen begrijpen is een minimum aan ecologische kennis nodig. Door zulke kennis van zaken zullen burgers beter in staat zijn het natuur- en milieubeleid van de overheid kritisch te beoordelen en er vervolgens al dan niet medewerking aan te geven.

Dit lijkt dus wel duidelijk. Overheden hebben een taak met betrekking tot de eerste betekenis-kern van natuurbesef: het bevorderen van inzicht in afhankelijkheid van natuurlijke processen. Activiteiten daartoe liggen in de sfeer van communicatie en educatie. Toch is de conclusie iets te snel. Er zit nog een addertje onder

het gras, dat niet onopgemerkt mag blijven. Dat is de vraag welke doelen overheden bij dergelijke activiteiten stellen. Is dat vooral acceptatie van overheidsbeleid, of worden de doelen ruimer geformuleerd? De vraag raakt de relatie overheden-burgers en daarmee het hart van de democratie.

Elk overheidsbeleid is op keuzen gebaseerd en die zijn niet per definitie zonder vergissingen of fouten. Overheden doen er daarom goed aan burgers zoveel mogelijk bij beleidsvorming en -uitvoering te betrekken. Dan ontstaat er discussie. Het beleid kan daardoor op een bredere basis van kennis en ervaring steunen. De kans de plank mis te slaan neemt zo af. Maar er is meer. Overheidscommunicatie die uitsluitend gericht is op beleidsacceptatie opereert in een te beperkt raamwerk. Te zeer wordt hiermee op conformisme gemikt. In de relatie overheid-burgers is ruimte nodig voor verschil in inzicht en ook voor verschil in keuzen. Voor educatief werk geldt dit des te meer. Educatie is immers per definitie gericht op eigen keuzen leren maken. Het doel van natuur- en milieu-educatie hoort daarom te zijn: "het leren maken van eigen keuzen met betrekking tot natuur- en milieuvraagstukken". Anders gezegd: het gaat erom dat kinderen en volwassenen hierover eigen meningen leren vormen. Die meningen hoeven niet noodzakelijkerwijs overeen te komen met het overheidsbeleid. Zo'n mening kan ook, liefst gebaseerd op goede argumenten, inhouden dat overheden te weinig aan natuur- en milieubeleid doen, of te veel, of de zaken verkeerd aanpakken. NME-beleid hoort daarom in belangrijke mate een voorwaardenscheppend karakter te hebben. Uitvoerders dienen redelijk onafhankelijk te zijn van subsidiërende overheden. Er is dan ruimte voor een pluriformiteit in benaderingen en daarmee voor vorming van kritische zin en eigenzinnige opinies.

Tot zover de eerste betekeniskern. Maar, ook de tweede betekeniskern van natuurbesef rechtvaardigt inspanningen van overheden. Dit betreft het kunnen genieten van wat de natuur voortbrengt. Is genieten niet echter een typische privézaak? Waarom zouden overheden wat dit betreft activiteiten ontplooiën? De vraag slaat niet alleen op natuurbeleving. Met het oog op beleving van bij voorbeeld kunst, cultuur (met een grote C) en muziek kan dezelfde vraag worden gesteld. Dat brengt vervolgens het antwoord dich-

terbij. Want het is volledig geaccepteerd dat overheden beleid en middelen inzetten voor bijvoorbeeld muziekonderwijs of cultuureducatie.

Over dit laatste schrijft de Onderwijsraad in het advies "Cultuur en school" dat "het onderwijs wordt geacht leerlingen vertrouwd te maken met de culturele verworvenheden van de maatschappij" (Advies van 18 maart 1998, gepubliceerd in Uitleg 39 (10), april 1998). Daarbij is "niet alleen extra aandacht voor het cultureel erfgoed gewenst, maar moet ook de context waarbinnen dat is ontstaan (bijvoorbeeld sociaal-geografische, historische, religieuze achtergrond) tot zijn recht komen". In plaats van "cultuur" kan

Natuurbesef begint met vragen stellen
(foto: Mabelis).

"natuur" worden ingevuld. Het argument blijft dan even geldig. Ook om een andere reden is dat het geval. Natuur en cultuur zijn immers diepgaand met elkaar verknoot. Het "culturele erfgoed" omvat daarom veel natuur: ontginningsspatronen, historische cultuurgewassen, van generatie op generatie overgeleverde technieken om trekvogels te vangen en nog veel meer. Ook dit zijn culturele verworvenheden.

Er zijn dus voldoende argumenten om de bevordering van natuurbesef, in beide betekenissen, als taak van overheden te zien. Maar, denken overheden daar ook zo over? En besteden ze er ook voldoende aandacht aan? Door gebrekkig feitenmateriaal zijn deze vragen slechts provisorisch te beantwoorden. Over dit onderwerp worden geen statistieken bijgehouden. Veel gemeenten en waterschappen vinden natuur- en milieu-educatie belangrijk. In diverse gemeenten zijn

er speciale afdelingen voor. Gemeenten geven ook subsidies aan educatieve organisaties. Om hoeveel geld het gaat is echter niet duidelijk. Wel is bekend dat provincies jaarlijks ongeveer 14 mln gulden aan natuur- en milieu-educatie besteden, voornamelijk in de ondersteunende sfeer. Het Rijk mikt meer op ontwikkeling en kwaliteitsverbetering van natuur- en milieu-educatie. Daarvoor werken zes departementen samen (de ministeries van OCW, VROM, BuiZa/OS, V&W, VWS & LNV). Via het gemeenschappelijke stimuleringsprogramma "Extra impuls natuur- en milieu-educatie 1996-2000" is een totaal budget van 34,5 mln gulden beschikbaar. Eén van de thema's van dit programma is, hoe kan het ook anders, natuurbesef.

Natuurbesef vanuit de Extra Impuls NME

Voor de verdeling van middelen is bij de "Extra impuls natuur- en milieu-educatie" gekozen voor een systeem van inschrijving. Scholen en andere instellingen kunnen voorstellen indienen. De ingediende voorstellen worden vervolgens beoordeeld, waarbij de beste voor financiering worden uitgekozen. Deze kunnen dan hun voorstel gaan uitvoeren. Zo gaat het ook bij het thema "natuurbesef". Voor de uitwerking van dit thema is 0,6 mln gulden beschikbaar voor de periode 1998-1999. Maar, welke projecten komen voor subsidiëring in aanmerking? In de Staatscourant van 17 juni 1998 (artikel 13) staat vermeld:

1. Voor het thema natuurbesef komen uitsluitend projecten voor subsidiëring in aanmerking ... waarmee de ontwikkeling van voorbeelden voor educatieve programma's wordt gerealiseerd die gericht zijn op een inventieve, heldere en evenwichtige uiteenzetting van de ecologische, economische en maatschappelijke aspecten van:

- natuur als basis voor het bestaan, al dan niet streekgericht;
- natuur als belangentegenstelling, of
- natuur als inspiratiebron;
- 2. waarbij discussies en andere interactieve leerprocessen worden benut;
- 3. waarbij handelingsmogelijkheden worden aangeboden, en
- 4. waarin met het oog op doorwerking aan intermediairs en gebruikers een heldere en beknopte verantwoording en uitleg wordt gegeven van de gekozen leerdoelen, inhouden, kernbegrippen en werkmethoden".

De twee betekeniskernen van natuurbesef zijn in de tekst te herkennen, name-

lijk bij het eerste en derde aandachtsstreepje. De tweede, natuur als belangen- tegenstelling, houdt met beide betekenissen verband. Maar, het verhaal is nog niet af. Terug dus, naar de lotgevallen van het thema "natuurbesef". Na de selectie bleven er zes projectvoorstellen over. Deze zijn onder meer gericht op het ontwikkelen van voorbeeldsmateriaal, op cursussen voor het bedrijfsleven en op inter-actieve planuitwerking in het kader van gebiedsgericht beleid. Aan deze projecten wordt op dit moment volop gewerkt. De resultaten zijn daarom nog niet beschikbaar.

Uit het citaat van artikel 13 blijkt verder, dat hoge eisen aan eindproducten worden gesteld. Dat is ook nodig want het doel is voorbeelden te ontwikkelen, die ruime toepassing kunnen krijgen. Kwaliteit en slaagkansen hangen dan bijzonder nauw samen. De noodzaak tot maximale kwaliteit vloeit ook voort uit het gegeven dat natuur- en milieuvraagstukken vooral in korte en incidentele leer-situaties aan de orde worden gesteld. Eén van de oorzaken hiervoor is de overvolle programma's van scholen. Zoiets is alles-behalve optimaal, maar in de praktijk gaat het helaas vaak zo. Daarom is een hoog kwaliteitsbewustzijn doorslaggevend voor succesvol educatief werk.

Summary

Nature appreciation starts with asking questions

In order to understand nature appreciation a basic idea of "nature" is needed. In this article "nature" is understood in a very broad sense. The core of the first meaning of "nature appreciation" is mankind's fundamental dependence on natural processes, such as the conversion of energy of the sun by green plants. Contrary to the first meaning the second one has to do with care-free enjoyment of the fruits of nature. This includes the appreciation of wild animals and wilderness. Both meanings are important for environmental education. Both meanings also justify governmental policies aimed at the further development of environmental education. Finally, the conditions – with regard to the "nature appreciation" part of the Dutch programme Extra Impulse Environmental Education – for developing educational materials are described.

Drs. D.A. Huitzing
Anna van Hensbeeksingel 144
2803 LK Gouda

Auteur was beleidsmatig betrokken bij NME, is thans werkzaam bij de directie Wetenschap en kennisoverdracht. De auteur heeft deze bijdrage op persoonlijke titel geschreven.

Volgens het Nationaal Milieubeleidsplan (Min. van VROM, 1989) zou een trendbreuk in onze samenleving noodzakelijk zijn om de gewenste milieu-doelen te kunnen halen. Dit roept vragen op over de wijze hoe die trendbreuk tot stand zou moeten komen. Weliswaar hebben sommige bedrijven en huishoudens radicaal gebroken met de trend om meer te produceren en te consumeren dan strikt nodig is, maar dit heeft veel weg van roeien tegen de stroom in: hun handelwijze is voorbeeldig, maar wordt nauwelijks nagevolgd. Politici nemen nogal eens aan dat een goede voorlichting tot de gewenste gedragsverandering zal leiden, zeker als het wordt beloofd. Ervaringen in deze richting stemmen echter niet optimistisch.

Trendbreuk mogelijk?

Platform

In deze rubriek is ruimte voor opinies en reacties

Bram Mabelis

Indertijd is nagegaan in hoeverre Amerikanen tijdens de energiecrisis, in de winter van 1977, gehoor hebben gegeven aan een dringende oproep van president Carter om de thermostaat niet hoger te zetten dan 18°C. De oproep werd begeleid door een uitgebreide voorlichtingscampagne. Het bleek dat ongeveer een kwart van de bevolking aan de norm voldeed, maar dat de kans op een positieve respons niet hoger was bij mensen die ervan overtuigd waren dat de maatregel belangrijk was om energie te besparen dan bij hen die er anders over dachten. Hogere brandstofkosten bleek evenmin invloed te hebben op het gedrag. Bovendien bleek bij een controle dat veel mensen de thermostaat hoger hadden staan dan ze aanvankelijk (telefonisch) hadden opgegeven (Luyben, 1982). Toename van milieukennis is zeker niet voldoende om gedrag collectief ingrijpend te veranderen. Het kan weliswaar leiden tot een toename van milieuvriendelijk gedrag, maar dan alleen voor zover het niet te veel moeite kost of niet strijdig is met andere wensen. We streven

immers tegenstrijdige doeleinden na: we willen niet alleen een gezond leefmilieu met veel natuur, maar tevens een hoog consumptiepeil. De reclame speelt slim op deze materialistische behoefte in. Hierdoor wordt het hiaat vergroot tussen datgene wat we zeggen te willen en het onbewuste verlangen dat uiteindelijk onze handelingen bepaalt, namelijk ten minste hetzelfde te willen hebben als de buurman.

Educatie

Hoe zouden mensen die betrekkelijk onverschillig staan ten opzichte van milieuverslechtering en natuurverlies tot milieuvriendelijk gedrag zijn te bewegen? De voordelen van milieuvriendelijk gedrag zijn vaak alleen op termijn aan te tonen als velen zich eraan houden, terwijl de voordelen van milieu-onvriendelijk gedrag onmiddellijk opvallen. Wat de nadelen betreft, ligt het precies omgekeerd: de nadelen van milieuvriendelijk gedrag vallen onmiddellijk op als weinigen zich aan de regels houden, terwijl de voordelen van milieu-onvriendelijk gedrag pas op termijn zichtbaar worden (Hendrickx et al., 1993). In diverse overheidsnota's (Min. van LNV & VROM, 1988; Min. van LNV, 1993) wordt daarom gepleit voor meer aandacht voor natuur- en milieu-educatie (NME). Het gaat hierbij om vormend onderwijs waarbij natuur, milieu en samenleving in samenhang aan de orde komen. Op verzoek van het toenmalige ministerie van